

HUMANISTINEN
AMMATTIKORKEAKOULU

OPINNÄYTETYÖ

**STEP-BY-STEP – KUVAT
TOIMINNANOHJAUKSEN TUKENA**

Osallisuutta nuorten harrastustoimintaan

*Viitasaari Arttu
Latvala Hanna-Mari (JAMK)*

Kansalaistoiminnan ja nuorisotyön ko. (210 op)

JAMK Sosiaalian ko. (210 op)

Marraskuu/2013

www.humak.fi

HUMANISTINEN AMMATTIKORKEAKOULU

Koulutusohjelman nimi

TIIVISTELMÄ

Työn tekijä Arttu Viitasaari ja Hanna-Mari Latvala (JAMK)	Sivumäärä 23 + kuvatyökalu
Työn nimi STEP-BY-STEP – KUVAT TOIMINNANOHJAUKSEN APUNA Osallisuutta nuorten harrastustoimintaan	
Ohjaava(t) opettaja(t) Juha Nikkilä (Humak), Sanna Häkkinen (JAMK)	
Työn tilaaja ja/tai työelämäohjaaja Ammattiopisto Luovi, Alavuden yksikkö	
Tiivistelmä <p>Osallistumisella on vahva yhteys ihmisten hyvinvointiin. Hyvinvointi, osallisuuden edistäminen ja syrjäytymisen ehkäiseminen edellyttävät yhteisöllisyyttä – Osallisuus liittyy siis yhteisöön ja yhteiskuntaan kuulumisen tunteeseen, joka syntyy esimerkiksi harrastusten kautta.</p> <p>Toiminnallinen opinnäytetyö toteutettiin yhteistyössä Ammattiopisto Luovin, Alavuden yksikön, kanssa. Työn tarkoituksena oli suunnitella ja toteuttaa toiminnanohjausta tukeva kuvallinen työkalu Luovin ohjaajien ja opiskelijoiden käyttöön. Luovissa suoritetaan vapaaehtoista Avartti – toimintaa, jonka seikkailutoimintoon kuvallinen työkalu kehitettiin. Työn tavoitteena oli mahdollistaa opiskelijoita toimimaan itsenäisemmin harrastustoiminnassaan. Lisäksi tavoitteena oli osallistaa nuoria, ja sitä kautta vahvistaa valmiuksia osallistua yhteisölliseen toimintaan yhteiskunnassa.</p> <p>Opinnäytetyön toiminnallinen osuus, kuvaprojekti, toteutettiin yhdessä Luovin opiskelijoiden kanssa. Kuvat otettiin trängian, teltan ja rinkan käytöstä ja niistä koottiin sekä lehtiö että digitarina, jossa jokainen työvaihe on kuvattu ja ohjeistettu erikseen. Kuvatyökalua voidaan käyttää sekä luonnossa että teorialunneilla.</p> <p>Kuvien avulla Luovin ohjaajat saivat yhteisen työkalun opetukseen. Lisäksi opiskelijat saivat kuvatyökalun jäsentämään toimintaansa, jotta voisivat toimia itsenäisemmin harrastustoiminnassaan. Tavoitteena oli myös se, että jokainen voisi osallistua toimintaan. Opinnäytetyön tavoitteet saavutettiin projektin aikana. Kuvatyökalu valmistui onnistuneesti ja opiskelijoiden osallisuus oli läsnä jo valokuvausvaiheessa.</p>	
Asiasanat Osallisuus, yhteisöllisyys, toiminnan ohjaus, strukturointi, kehittämistyö	

HUMAK UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

Name of the Degree Programme

ABSTRACT

Author Artti Viitasaari ja Hanna-Mari Latvala (JAMK)	Number of Pages 23 + photo tool
Title STEP-BY-STEP –PHOTOS IN THE SUPPORT OF RESOURCE PLANNING Enhancing inclusion in young people's leisure activities	
Supervisor(s) Juha Nikkilä (Humak) ja Sanna Häkkinen (JAMK)	
Subscriber and/or Mentor Luovi Vocational College, unit of Alavus	
Abstract <p>Participation in activities has a strong link to human wellbeing. Well-being, participation and the prevention of social exclusion need a sense of community. Participation is related to a community and to a sense of belonging, which emerges, for example, through hobbies.</p> <p>This functional thesis was carried out in with the Luovi Vocational College, unit of Alavus. The purpose of this thesis was to design and implement a photo tool that would support resource planning and that would be used by the Luovi college teachers and students. The Luovi Vocational college uses a voluntary activity program called Avartti for whose adventure part an illustrated photo tool was developed. The goal was to enable the students to act independently in their hobby activities. Another goal was to involve young people, and thus strengthen their capacity to participate in community activities in society.</p> <p>The functional part, a photography project, was carried out with the students. Pictures were taken of situations where a Trangia-outdoor cooker, a tent and a backpack were used, and they were compiled into a notebook and a digital story where every step was had a picture with separate instructions. The photo tool can be used in both nature and in theory classes.</p> <p>The teachers of the Luovi-college received a common tool for teaching. In addition, the students were given a photo tool to structure their activities so that they can act more independently in their hobby activities. The goal was also to enable everyone to participate in the activities. The Photo Tool was completed successfully and the students' participation was already a fact at the stage of photography.</p>	
Keywords participation, community, resource planning, structure, development	

SISÄLTÖ

1 JOHDANTO.....	2
2 OSALLISUUS, OSALLISTUMINEN JA ESTEETTÖMYYS.....	3
3 TOIMINNAN OHJAUS.....	5
3.1 Struktoureilla tukea toimintaan	5
3.2 Kuvat ja selkokieli toiminnan tukena.....	9
4 KEHITTÄMISTYÖ LUOVIN KÄYTTÖÖN.....	10
4.1 Toiminnallinen opinnäytetyö.....	10
4.2 Työn kohderyhmä, tarkoitus ja tavoite	11
5 KUVATYÖKALUN TOTEUTUS.....	13
5.1 Suunnittelu.....	13
5.2 Valokuvaus, kuvien valinta ja ohjetekstit	13
5.3 Valmis Step-by-step -työkalu.....	16
6 KEHITTÄMISTYÖN ARVIOINTIA.....	17
6.1 Eettisyys	17
6.2 Työn merkitys.....	17
7 POHDINTA.....	18
8 LÄHTEET	21
8.1 Kirjallisuuslähteet	21
8.2 Sähköiset lähteet	22

KUVAT

Kuva 1	7
Kuva 2	7
Kuva 3	8
Kuva 4	8
Kuva 5	8
Kuva 6	15
Kuva 7	16

1 JOHDANTO

Osallistumisella on vahva yhteys ihmisten hyvinvointiin. Hyvinvointi, osallisuuden edistäminen ja syrjäytymisen ehkäiseminen edellyttävät yhteisöllisyyttä. Osallisuus liittyy siis yhteisöön ja yhteiskuntaan kuulumisen tunteeseen, joka syntyy esimerkiksi harrastusten kautta. (Osallisuus, n.d.)

Ammattiopisto Luovi on Suomen suurin ammatillinen erityisoppilaitos, jossa opiskelee henkilöitä, jotka tarvitsevat opinnoissaan erityistä ohjausta, tukea ja neuvontaa (Ammattiopisto Luovin hakuopas 2013/2014, 4, 10). Luovin opiskelijat suorittavat vapaaehtoista Avartti – harrastusohjelmaa, joka on 14–25 –vuotiaiden kansainvälinen harrastusohjelma (Tietoa Avartista, n.d.).

Alavuden Luovissa Avarttiohjelma on käynnistetty keväällä 2010. Seikkailuosuutta suoritetaan luokkatiloissa teoriapohjalta sekä retkeillen lähiympäristössä. Seikkailuosuudessa Avartti-ryhmä suunnittelee ja toteuttaa yhteisen retken luonnossa. Seikkailutoiminto aloitetaan opettelemalla teoriassa ja käytännössä seikkailussa tarvittavia taitoja, kuten trangian käyttöä, ensiapua, ruoanvalmistusta luonnossa, rinkan pakkaamista, hygieniaa, nuotion tekoa ja vastuun merkitystä. (Avartti – nuoret sen tekevät 2010, 3-4, 7.)

Toiminnallisen opinnäytetyön, kehittämistyön, aihe lähti toimeksiantajan tarpeesta. Aiheena oli suunnitella ja toteuttaa Ammattiopisto Luoville uusi, kuvallinen työkalu Avartin seikkailutoiminnon opetukseen. Kuvallisen työkalun tarkoitus on mahdollistaa erityistä tukea tarvitsevia opiskelijoita työskentelemään mahdollisimman itsenäisesti harrastustoiminnassaan. Kuvallisen työkalun tarkoituksena oli myös soveltua sekä teoriaopetukseen että luontoseikkailuun.

Luovilla on ennemminkin ollut käytössä kuvallisia apuja ohjaukseen, mutta tiettyä, samaa kuvatyökalua ei ole ollut. Opinnäytetyön tuotoksena tehtiin siis kuvallinen työkalu, jossa on kuvattu erikseen jokainen työvaihe. Kuvien avulla opiskelijat osaavat käyttää seikkailussaan trangiaa, telttaa ja rinkkaa - Jokainen voi siis osallistua yhteiseen toimintaan. Lisäksi Luovin avarttiohjaajilla on käytössään yhteinen työkalu, joka helpottaa ohjausta.

Opinnäytetyön tavoitteena oli myös tukea opiskelijoiden osallisuutta ja osallistaa heitä, sillä jokaisella tulisi olla mahdollisuus yhteisölliseen toimintaan yhteiskunnassa (Eriksson 2008, 172). Kehittämisen tarkoitus tulisikin olla vaikuttaa ihmisten hyvinvointiin ja elämän säilymiseen (Kauppi, Kontiainen, Manninen & Puurula, 2003, 158).

2 OSALLISUUS, OSALLISTUMINEN JA ESTEETTÖMYYS

Osallisuuden käsite liittyy yhteisöön osallistumiseen ja siinä osallisena olemiseen. Osallisuus tuottaa ihmisille hyvinvointia ja luo merkitystä elämään. Osallisuuden vastapuolena on syrjäytyminen, joka tarkoittaa toiminnan ulkopuolelle jäämistä. Usein syrjäytymiseen voi liittyä sosiaalista, taloudellista tai terveydellistä eriarvoisuutta. (THL, Osallisuus 2013.)

Osallistumisen käsitteeseen voidaan liittää kolme ulottuvuutta: Sosiaalinen, toiminnallinen ja kansalaisosallistuminen. Sosiaalinen ulottuvuus kuvaa sitä, että osallistuminen on mahdollista silloin, kun toiminnassa on mukana useita ihmisiä. Toiminnallisuus puolestaan liittyy siihen, että osallistuminen on lähtökohtaisesti aktiivista toimintaa. Kolmas ulottuvuus eli kansalaisosallistuminen kuvaa sitä, että osallistuminen nähdään mahdollisuutena yhteisten asioiden hoitamiseen osallistumiselle. (Osallisuus-sanastoa, n.d.)

Osallistuminen on aktiivista toimintaa, joka on lähellä aktiivisen kansalaisuuden käsitettä. Aktiivinen kansalaisuus korostaa yhteiskunnallista osallistumista ja toimintaa. Kyseessä on aktiivisuus esimerkiksi työelämässä ja järjestötoiminnassa. (Pohjola & Särkelä, 2011, 155).

Yhteiskunnallinen vaikuttaminen voi olla esimerkiksi asiakkaan tukemista omien asioidensa hoidossa tai yhteisöön osallistumista (Mäkinen, Raatikainen, Rahikka, Saarnio, 2009, 145). Jokaisella onkin oikeus täysivaltaiseen yhteiskunnan jäsenyyteen. Asiakkailta tulee myös olla mahdollisuus vaikuttaa ja osallistua heitä koskeviin asioihin. (Mäkinen ym. 2009, 188.)

Esteettömyys on tärkeää kaikille kansalaisille, mutta erityisesti vammaisille ihmisille, ikäihmisille ja ihmisille, joilla on luki- tai oppimishäiriö, esteettömyys on edellytys yhteiskuntaan osallistumiselle. Esteettömyys on laaja käsite, joka voi merkitä asumisen toimivuutta, palvelujen saatavuutta, välineiden käytettävyyttä, tiedon ymmärrettävyyttä ja mahdollisuutta osallistua. Esteettömyys on laajentunut koskemaan kaikkea yhteiskunnan toimintaa, esimerkiksi tuotteiden ja palveluiden helppoa käyttöä. Kommunikon esteettömyys on sitä, että tiedonsaanti turvataan. Jokaisella ihmisellä on oikeus esteettömään kommunikointiin, joka voi olla esimerkiksi puhetta, kirjoitusta, selkokieltä, viittomia tai kuvien käyttöä. (Kommunikon esteettömyys 2012.)

Luovin Avarttiohjelmassa nuorten osallisuutta tukee vapaaehtoisuus ja omien tavoitteiden laatiminen yhdessä ohjaajan kanssa. Osallisuus näkyy myös seikkailutoiminnossa, sillä opiskelijat saavat vaikuttaa retkien suunnitteluun ja toteutukseen.

Opinnäytetyössä osallisuus on keskeisesti läsnä. Kuvatyökalun tarkoitus on osallistaa jokaista opiskelijaa mukaan toimintaan. Lisäksi kuvat on toteutettu yhdessä Luovin opiskelijoiden kanssa.

3 TOIMINNAN OHJAUS

Toiminnan ohjauksella tarkoitetaan toimintoja, jotka ohjaavat tavoitteeseen suuntaavaa käyttäytymistä. Jotta voimme säädellä toimintaamme, meidän täytyy tietää, mitä tavoittelemme ja miten voimme sen toteuttaa. (Partanen 2010, 36.)

Toiminnanohjaus on kykyä suunnitella toimintaan ja eri toimintojen järjestystä (Kerola, Kujanpää & Timonen, 2009, 93). Toiminnanohjaus on neuropsykologinen käsite ja sillä tarkoitetaan henkilön omaa tavoitteisiin sopivaa toimintaa, joka sisältää kykyä suunnitella toimintaansa tavoitteellisesti, toimia suunnitelman mukaan, etsiä vaihtoehtoisia toimintatapoja ja kontrolloida impulsseja tilanteen mukaisesti. Toimivilla struktuureilla eli tekemisjärjestyksillä, sekä visuaalisella mallilla voidaan vähentää toiminnanohjauksen haasteita. (Auta Aaroa osallistumaan 2013.)

3.1 Struktuureilla tukea toimintaan

Asioiden ennakoitavuus auttaa selviämään arjen toiminnoissa kun taas epävarmuus voi saada ahdistuneeksi (Havukainen & Korventaival, 2010, 12). Struktuuri – rakenne, ennakoitavuuden lisääminen, voi helpottaa henkilöä saamaan mielikuvia siitä, miten esimerkiksi aika jäsentyy ja mitkä tapahtumat seuraavat toisiaan. Strukturoinnin avulla kokonaisuuksien hahmottaminen voi siis olla helpompaa, mikäli struktuuri on oikeanlainen. Joillekin henkilöille kuvat, teksti tai kalenteri voi olla hyvä tapa strukturoida. Toisille taas esineet tai lukujärjestys voivat olla helpompi tapa oppia, ymmärtää ja jäsentää toimintaa. Kaikille struktuurin tavoille yhteinen piirre on kuitenkin se, että tekemisen kokonaisuus pilkotaan sellaisiin osiin, että henkilö hahmottaa, mistä aloittaa ja miten edetä toiminnassa. Strukturointia voidaan käyttää esimerkiksi päivä- ja viikko-ohjelmien selkeyttämiseksi tai esimerkiksi siivouksen vaiheiden jäsentämiseksi. (Partanen 2010, 126.)

Struktuurit mahdollistavat selkeän rakenteen ja etenemisen ja ne ovat tehty tuke-
maan oppimista. Kun oppiminen etenee ja omat sisäiset struktuurit kehittyvät, ulkoi-
sia struktuureja luonnollisesti kevennetään. (Kerola 2001, 9.)

Tavoitteena strukturoidussa opetuksessa onkin saada oppija itse tietoiseksi oppimis-
taan tukevista struktuureista. Struktuurit eivät itsessään ole merkityksellisiä vaan nii-
den tehtävänä on luoda otolliset puitteet oppimiselle. Struktuurit ovat oppimisen ra-
kennusvälineitä, joita on tarkoitus purkaa oppimisen edetessä. (Kerola ym. 2009,
175.)

Strukturoitu opetus on selkeäksi suunniteltua opetusta, jossa määritellään opetuksen
suunnittelijat, opetukseen osallistujat, tavoitteet, menetelmät, opetuspaikat, opetus-
ajat, välineet, palautteenanto jne. Opetuksesta tulee strukturoitua, kun sillä on selke-
ät tavoitteet, jotta seuranta ja arviointi selkiytyvät. (Kerola 2001, 14, 201.)

Luovissa Avartti-ohjelman opetuksessa on käytetty strukturointia. Avartti-ohjelmalla
on samat avarttivastaavat ja suunnittelijat. Lisäksi opiskelijat tuntevat toisensa, jos
suorittavat samaa ohjelmaa. Avartissa määritellään itse ohjaajien kanssa omat tavoit-
teet, jotka ovat saavutettavissa ja arvioitavissa. Myös opetusajat ja -paikat ovat opis-
kelijoille tiedossa etukäteen. Avartissa tehdään myös välineistä tuttuja heti teoriatun-
neilta lähtien.

Opinnäytetyön kuvatyökalut tukevat strukturoitua opetusta, sillä tarkoituksena on aut-
taa opiskelijoita ennakoimaan toimintaa sekä oppimaan ja palauttamaan mieleen vä-
lineen käyttöä kuvien avulla, joissa jokainen vaihe on kuvattu erikseen. Näin opiskeli-
jat voivat työskennellä itsenäisemmin harrastustoiminnassaan. Ikosen (1998, 173)
mukaan strukturoinnilla voikin lisätä henkilön itsenäisyyttä.

Esimerkki kuvatyökalusta, jossa vaiheet on kuvattu erikseen:

Kuva 1

PAKATTU TELTTA

Kuva 2

AVAA PUSSI JA OTA POIS TELTTAN OSAT

Kuva 3

Kuva 4

Kuva 5

3.2 Kuvat ja selkokieli toiminnan tukena

Kuvilla voidaan tukea ja korvata puhetta tai kirjoitettuja viestejä. Kuvat ovat tärkeä viestintäkeino ihmisille, joiden on vaikea ilmaista itseään tai ymmärtää muita. Kuvia voidaan käyttää moniin eri tarkoituksiin. Ne voivat olla välineitä ilmaisuun, tukea uusien asioiden ymmärtämiseen sekä olla jäsentämässä itsenäistä toimintaa. (Kuvilla kommunikointi, 2013.)

Kuvittamalla selvennetään asioiden ja esineiden paikkaa ja järjestystä ja ohjataan omatoimisuuteen (Kerola ym. 2009, 70). Kuvat voivat toimia struktuurina asioiden jäsentämisen tukena. Kuvia voidaan käyttää siis tukemaan tehtävien suorittamista eli sitä, missä järjestyksessä eri toiminnot tehdään. Päiväohjelma tai kuvitetut toimintaohjeet esimerkiksi ruuanvalmistukseen ovat hyviä esimerkkejä kuvallisesta struktuurinnista. Kuvat voivat toimia myös muistin tukena, kerronnan tukena ja keskustelualustana. (Trygg 2005, 57–58.) Kuvaan voi aina pysähtyä ja palata, jos ei muista, mitä oli tekemässä. (Kerola, Kujanpää & Timonen 2000, 36.)

Kuvien yhteydessä on järkevää käyttää myös kirjoitettua tekstiä mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Tämä auttaa ohjaajia käyttämään tietyissä toiminnoissa aina samaa sanastoa ilman, että oppija hämmentyy eri nimityksistä. Asiakkaalle sanallinen teksti tukee puhe- ja kirjoituskieltä ja monilla asiakkailla onkin visuaalinen tarkkuus ja muisti, jonka avulla lukemaan oppiminen ja tuttujen sanojen näkeminen tekstinä voi olla helpompaa, kuin niiden sanominen. (Kerola ym. 2009, 71.)

Selkokieli on suomen kielen muoto, jossa kieltä on mukautettu sisällöltään, sanastoltaan ja rakenteeltaan yleiskieltä luettavammaksi ja ymmärrettävämmäksi. Se on suunnattu ihmisille, joilla on vaikeuksia lukea tai ymmärtää yleiskieltä. Selkokielen tarpeelle on monenlaisia syitä. Selkokieltä tarvitsevia ihmisiä on monissa vammaisryhmissä, muun muassa kehitysvammaiset henkilöt tai autismin kirjon henkilöt voivat hyötyä selkokielestä. (Selkojulkaisun kuvitus, n.d.)

Selkokielisessä sanastossa suositetaan jokapäiväisiä, yleisesti tunnettuja ja konkreettisia sanoja ja vältetään abstrakteja käsitteitä. Selkokielisessä sanastossa suositetaan myös esimerkeillä havainnollistamista.

On myös tärkeää välttää pitkiä lauseita ja suosia sitä, että tärkeä ja tuttu asia tulee alkuun ja tarkennus loppuun. Tärkeää on myös suosia yksinkertaisia lauserakenteita, esimerkiksi ” *Palvelujen käyttäjillä on oikeus* ” – voidaan sanoa selkeämmin: ” *Sinulla on oikeus* ”. Lisäksi erikoisia fontteja, kursiiivia ja liian tiheitä rivivälejä tulisi välttää. Kuvatekstin tulee tukea kuvan ymmärtämistä. (Luhtasela 2012, 3-6.)

Selko-oppaissa on hyvä kiinnittää huomiota kuvien laatuun, jotta ne ovat mahdollisimman selkeät ja havainnollistavat. Kuvat tulevat olla laadultaan korkeatasoisia, joissa ei ole harhaanjohtavia yksityiskohtia ja erikoisia kuvakulmia tai -taustoja. Kuvan tulee myös olla yhteneväinen mahdollisen tekstin kanssa. (Selkojulkaisun kuvitus, n.d.) Kuvissa on siis hyvä ottaa huomioon selkeys ja yksinkertaisuus ja välttää erikoisia kuvakulmia ja turhia yksityiskohtia (Luhtasela 2012, 5).

4 KEHITTÄMISTYÖ LUOVIN KÄYTTÖÖN

4.1 Toiminnallinen opinnäytetyö

Toiminnallinen opinnäytetyö on kehittämistyö, jolla on yleensä toimeksiantaja. Toiminnallinen työ voi olla esimerkiksi kirja, opas tai jokin muu tuotos. Tuotoksen lisäksi toiminnallinen opinnäytetyö sisältää opinnäytetyöraportin eli prosessin kuvauksen ja arvioinnin. Tuotos pohjautuu ammattiteorialle ja sen tuntemukselle. (Falenius, Leino, Leinonen, Lumme & Sundqvist, 2006.)

Kehittämistyön tarkoituksena on kehittää uusia tuotteita, menetelmiä tai parantaa jo olemassa olevia menetelmiä (Käsitteet ja määritelmät, n.d.). Kehittämistyö on siis vanhojen toimintatapojen kyseenalaistamista (Niemi, 2009). Lisäksi tutkimus- ja kehittämistyö palvelee aina joitakin arvoja ja päämääriä ja sen tulisi palvella ihmisyyttä ja hyvää elämää sekä ihmisten erilaisia tarpeita (Kauppi ym. 2003, 158).

Tulevaisuuden tavoitteita sosiaalialan työssä on osallisuuden lisääntyminen ja syrjäytymisen vähentyminen. Lisäksi tulevaisuuden tavoitteena on siirtyä entistä enemmän ehkäisevään työhön korjaavan työn sijaan. (Mäkinen ym. 2009, 199–200.) Opetukseen liittyvää menetelmien tutkimus- ja kehittämistoimintaa tulisi siis viedä eteenpäin (Kerola 2001, 321).

Tämä opinnäytetyö on kehittämistyö, jonka tarve on lähtenyt Ammattiopisto Luovista. Työ sisältää raportin ja kuvatyökalun, jota on suunniteltu Luovin vanhojen kuvien pohjalta. Kuvat on tarkoitettu Luovin henkilökunnan opetusvälineeksi sekä opiskelijoiden oppimisen helpottamiseksi.

4.2 Työn kohderyhmä, tarkoitus ja tavoite

Ammattiopisto Luovi on Suomen suurin ammatillinen erityisoppilaitos, jossa opiskelee erityistä tukea tarvitsevia nuoria. Alavuden yksikössä järjestetään valmentavaa ja kuntouttavaa opetusta sekä ammatilliseen peruskoulutukseen että työhön ja itsenäiseen elämään valmentavaa koulutusta. Alavudella opiskelijoiksi valitaan nuoria, joilla on laaja-alaisia oppimisen vaikeuksia. (Ammattiopisto Luovin hakuopas 2013/2014, 4, 10.)

Luovin opiskelijat voivat suorittaa vapaaehtoista, kansainvälistä Avartti - harrastusohjelmaa, joka on käynnistetty Alavudella keväällä 2010. Alavuden nuoret suorittavat seikkailutoiminnon pronssitasoa yksikössä ollessaan. Seikkailuosuutta suoritetaan luokkatiloissa teoriapohjalta, jonka lisäksi nuoret retkeilevät lähiympäristössä ja suorittavat yhteisen Avarttiseikkailun luonnossa. (Avartti – nuoret sen tekevät 2010, 3-4, 7.)

Opiskelija, jolla on huomattavia erityisen tuen tarpeita, voi opiskella ammatillisessa erityisoppilaitoksessa. Opiskelijan tukena erityisoppilaitoksissa ovat erityisopettajat, pienryhmät ja monipuoliset opetusmenetelmät. Osa oppilaitoksista on erikoistunut tiettyjen vammaisryhmien ammatilliseen kuntoutukseen, osa palvelee laajasti erilaisista syistä tukea tarvitsevia. (Ammatillinen koulutus – erityistä tukea tarvitsevat 2010.)

Opiskelijoiden erityisen tuen tarpeet näkyvät eri tavoin. Osa opiskelijoista hakee huomiota häiriköimällä, osa vetäytyy omiin oloihinsa ja osalla taas voi olla fyysisen, psyykkisen tai sosiaalisen terveyden haasteita. Joillakin opiskelijoilla on lisäksi vaikeuksia uusien asioiden oppimisessa. (Lämsä & Veivo 2010, 21.)

Toiminnalliset työtavat ovat eräs tapa asiakkaan kohtaamiseksi, jotka tuovat uusia keinoja vuorovaikutussuhteisiin. Nuorten parissa työskentelyssä seikkailu- ja retkitoiminta ovat suosittuja. Niissä harjoitellaan sosiaalisia taitoja, omien rajojen rikkomista ja itsensä arvostamista. (Mäkinen ym. 2009, 157, 159.) Kerolan (2001, 88) mukaan elämyksellinen, kokemuksen kautta saatu tieto ja oppiminen jäävätkin parhaiten mieleen.

Toiminnallisen opinnäytetyön tarve lähti työelämästä. Ammattiopisto Luovi toivoi uutta työkalua Avartin seikkailutoiminnon ohjaamiseen. Luovin ohjaajilla on ollut käytössään kuvallisia ohjeita seikkailutoimintoihin, mutta toiveena oli saada selkeät kuvat trangian ja teltan käytöstä sekä rinkan pakkaamisesta. Näin Luovin ohjaajilla olisi kaikilla sama kuvatyökalu käytössään. Tarkoituksena oli myös kehittää työkalu, jota voidaan käyttää sekä oppitunneilla että luonnossa.

Opinnäytetyön käytännön osuudessa tarkoituksena oli kuvata ja tekstittää jokainen työvaihe erikseen, jotta opiskelijat voisivat toimia harrastustoiminnassaan mahdollisimman itsenäisesti. Tavoitteena olikin kuvatyökalun kehittämisen lisäksi osallistaa nuoria yhteiseen harrastustoimintaan.

5 KUVATYÖKALUN TOTEUTUS

Opinnäytetyön tuotoksen tarkoituksena oli suunnitella ja toteuttaa kuvatyökalu Luovin opetuksen ja oppimisen tueksi. Kuvat otettiin yhdessä opiskelijoiden kanssa. Lisäksi opiskelijat osallistuivat seikkailuoppitunteihin, harjoitusretkeen ja lopputapaamiseen.

5.1 Suunnittelu

Kuvien suunnittelu aloitettiin Luovin Avarttivastaavan kanssa. Aihealueeksi oli rajattu seikkailutoiminto, sillä siihen Luovilla ei ollut selkeää ja valmista kuvatyökalua. Seikkailutoiminnossa tärkeimpiä taitoja yhteistyön, vastuun ja jokamiehen oikeuksien lisäksi ovat trangian käyttö, teltan pystytys ja rinkan pakkaaminen. Kuvatyökalu tehtiin siis näistä kolmesta aiheesta. Lisäksi tehtiin myös digitaalinen kuvatyökalu, jossa kuvien tukena on puhuttu ohjeistus.

5.2 Valokuvaus, kuvien valinta ja ohjetekstit

Valokuvaus aloitettiin Yhteisöpedagogiopiskelijan työharjoittelun aikana. Valokuvat otettiin yhdessä opiskelijoiden kanssa, jolloin aikataulut määräytyivät muiden oppituntien mukaan. Valokuvaus toteutettiin koulun tiloissa, luokkahuoneessa sekä Avartin harjoitusretkellä luonnossa.

Valokuvaukseen valittiin kuvaustila, joka on avara, valoisa ja selkeäpintainen, jotta kuvista tulee selkeitä ja tarkkoja. Luokkahuoneeseen kehitettiin studiotila luokkahuoneesta löytyvistä tarvikkeista. Kelbyn (2013, 248) mukaan studiossa käytetään valkoista studiotauustaa, joka opinnäytetyön valokuvausprojektissa rakennettiin projektorikankaasta ja valkoisesta pöydästä. Näin kuvassa näkyy vain kuvattava kohde.

Selkeissä kuvissa oli myös tärkeää huomioida, että häiritsevät tekijät, kuten repun hihnat, tuli asetella niin, etteivät ne häiritse kuvaa. Näin kuvaan tulee vain ne asiat, jotka halutaan näyttää (Kelby, 2013, 529).

Selkeän kuvan ottamisessa on poistettava kaikki mahdolliset häiriötekijät, jotta tarkennus osuu juuri siihen, joka on tarkoitus näkyä. Kun yritetään tarkentaa kuvaa johonkin tiettyyn kohtaan, on tärkeää, että kamera heiluu mahdollisimman vähän. Kuvat on otettu käsivaralla eli ilman jalustaa, jolloin on huomioitava, että kameran objektiivissa sijaitseva kuvanvakain on päällä. Tämä vähentää tärinää ja tuo kuvaan terävyyttä ja vakautta käsivaralla kuvattaessa. (Kelby, 2013, 13.)

Sisällä kuvattaessa on vaikeaa saada oikeanlainen valo kuvaan. Luokissa käytettävät loisteputkivalot ovat värisävyltään usein liian kylmiä, jolloin kuvista saattaa helposti tulla ylivalottuneita. Ammattistudioissa käytetään erilaisia varjoja ja erillissalamaa tasaisen ja lämpimän valosävyän aikaansaamiseksi. (Kelby, 2013, 521.)

Kuvia otettiin päiväsaikaan, jolloin ikkunoista pääsee lämminsävyistä luonnonvaloa sisään. Luonnonvalon lisäksi hyödynnettiin lämminsävyisiä lamppuja, jotta kuvauksen keskipisteenä oleva tuote saisi tasaisesti valoa joka puolelta. Tämä tehtiin sen vuoksi että kuvasta tulisi mahdollisimman terävä (Kelby, 2013, 521).

Ohjekuvia otettiin myös ulkona harjoitukseikkailulla. Auringonvalossa kuvaamisessa on käytettävä kameran omaa salamaa, jolla on auringonvaloa hylkivä vastavalo. Näin kuvattava kohde pysyy keskipisteenä ja häiriötekijät saadaan paremmin suljettua pois ja kuvasta tulee selkeä. (Kelby, 2013, 449.)

Valokuvausprosessin jälkeen valittiin selkeimmät kuvat kuvatyökaluun. Tarkoituksena oli koota kuvatyökalu, jossa jokainen työn vaihe on kuvattu erikseen. Kuvia kertyi aiheesta riippuen noin 15 kuvaa.

Ohjetekstit kuviin tehtiin kuvien valinnan jälkeen. Ohjetekstit liitettiin kuvien alareunaan tukemaan kuvan ymmärtämistä. Ohjetekstejä muotoiltiin selkeäkielisemmäksi kirjoittamalla ensin työvaiheen ohje ja muuttamalla sitä selkeämpään ja lyhyempään muotoon. Ohjeteksteissä pyrittiin välttämään abstrakteja käsitteitä, turhia sanoja ja monimutkaisia lauseita. Teksteissä suosittiin siis selkeää fonttia, konkreettisia sanoja ja lyhyitä lauseita. Esimerkiksi teltan pystyttämisen lause ”Ota pieni pussi, josta löydät teltan runkokepit ”, muutettiin muotoon; ”Ota esiin runkokepit”. Teksti tukee kuvaa, jossa näkyy pussissa olevat runkokepit.

Kuva 6

5.3 Valmis Step-by-step -työkalu

Teltan pystyttämisestä ja trangian käytöstä koottiin kuvatyökalu, jota voi käyttää sekä teoriatunneilla että luonnossa. Ohjetekstien valmistuminen ja liittäminen kuvaan tehtiin Paint -apuohjelmalla. Tekstiosan tausta jätettiin valkoiseksi hahmottamisen helpottamiseksi. Valmiit kuvat tulostettiin ja laminoitiin, jotta ne kestävät säässä kuin säässä. Kuvat pujotettiin tekojärjestyksessä isoon avaimenperään, jonka voi ottaa mukaan retkelle rinkan hihnaan kiinnitettynä.

Kuva 7

Rinkan pakkaamisen kuvista tehtiin digikertomus Windowsin Moviemaker -ohjelmalla. Ohjelman avulla kuvat järjestettiin oikeaan järjestykseen ja lopputuloksena on selkeä kuvasarja, jossa jokainen rinkanpakkausvaihe on kuvattu ja ohjeistettu puheella. Pakkausohjeet on kirjoitettu valkoiselle taustalle, jolloin opiskelija näkee saman tekstin, joka ohjeistetaan videossa puheella. Ohjeen jälkeen näytetään kuva, joka tukee ohjeistusta.

Digikertomusta voidaan käyttää luokkatiloissa, jossa rinka pakataan ennen retkeilyä.

6 KEHITTÄMISTYÖN ARVIOINTIA

6.1 Eettisyys

Ammattieettisessä ajattelussa työntekijä ja asiakas ovat asiantuntijoita yhteisessä prosessissa – suhde on siis tasa-arvoinen vuorovaikutussuhde. Lisäksi osallisuus, itsenäisyys, syrjäytymisen ehkäisy ja asiakkaan yksityisyyden suojaaminen ovat sosiaalialan eettisiä periaatteita. (Mäkinen ym. 2009, 186, 189.)

Luovissa eettisyys näkyy siinä, että osallistuminen Avarttiin on vapaaehtoista toimintaa. Lisäksi Avartti-opiskelijat osallistuvat yhteisten retkien suunnitteluun ja toteutukseen. Opinnäytetyössä eettinen työote näkyi osallistumisena; kuvat otettiin yhdessä opiskelijoiden kanssa, jolloin tuetaan osallisuutta. Lisäksi opiskelija oli vapaaehtoisesti mukana toiminnassa. Opiskelijan yksityisyyttä suojattiin kuvaamalla vain osia, joilla on merkitystä kuvassa – opiskelija ei siis ole tunnistettavissa kuvista.

6.2 Työn merkitys

Toiminnallisen opinnäytetyön aihe oli kiinnostava ja palveli tekijöiden ammatillisuutta ja mielenkiinnonkohteita. Työn aikana opittiin uusia asioita asiakkaista, työelämästä, yhteistyöstä ja kehittämistoiminnasta. Koko prosessista on siis saatu kokemusta tulevaa työelämää ajatellen. Lisäksi opittiin laajentamaan osaamista erityistä tukea tarvitseviin. Myös tuttu työympäristö ja valokuvausharrastus tekivät työstä mielekkään.

Opinnäytetyö edisti ammatillista kasvua, joka sisälsi yhteisöpedagogin ja sosionomin ammattitaitoisia sisältöjä. Projektin aikana pyrittiin vaikuttamaan opiskelijoiden osallisuuteen ja samalla kehitettiin uutta työkalua. Yhteisöpedagogi ja sosionomi ovatkin osallisuuden tukemisen, syrjäytymisen ehkäisemisen, kehittämisen, ohjauksen ja yhteisöllisyyden vahvistamisen ammattilaisia (Yhteisöpedagogi, n.d. & Opetussuunnitelma 2012, 2).

Toiminnallisen opinnäytetyön tuotos, kuvallinen työkalu, helpottaa Luovin henkilökunnan ohjaamista. Ohjaajilla on nyt kaikilla käytössään sama työkalu, joten opiskelijatkaan eivät hämmenny eri kuvien, tekstien tai sanojen käyttämisestä. Kuvatyökalu mahdollistaa myös opiskelijoiden itsenäisemmän osallistumisen seikkailutoimintaan, jolloin kynnyksen osallistumiseen on matalampi.

Työ päätettiin yhteiseen hetkeen, jossa näytettiin harjoitusretkellä kuvattu kooste Luovin opiskelijoille. Koostevideon tarkoituksena oli kiittää opiskelijoita yhteistyöstä ja näyttää heille videon muodossa retken kokemuksia ja onnistumisia. Videon tarkoituksena oli myös tuoda Avarttitoimintaa toisille opiskelijoille tutuksi ja kannustaa uusia opiskelijoita mukaan Avarttitoimintaan.

7 POHDINTA

Opinnäytetyön tarkoituksena oli kehittää kuvallinen työkalu Luovin Avarttiseikkailun opetuksen ja oppimisen tueksi. Opinnäytetyön aihe oli ajankohtainen Ammattiopisto Luoville, sillä yhteistä, kuvallista työkalua seikkailutoimintaan ei ollut käytössä. Kuvallisen työkalun tarkoitus oli soveltua sekä teorialunneille että luontoon. Opinnäytetyössä toteutettiin sekä laminoitu kuvalehtiö luontoon että digikertomus teoriaopetukseen. Lopputuotoksena tehtiin siis valmiit kuvatyökalut, joissa jokainen työvaihe on kuvattu ja ohjeistettu erikseen.

Opetuksessa voidaan käyttää erilaisia toimintamalleja, esimerkiksi kuvia, joiden avulla voidaan jäsentää toimintaa ja helpottaa oppimista. Opinnäytetyön tavoitteena oli helpottaa opiskelijoiden toiminnan ohjausta seikkailutoiminnossa strukturoimalla eri työvaiheita kuvien, tekstin ja puheen avulla. Toiminnan strukturoinnin tavoitteena oli lisätä erityistä tukea tarvitsevien opiskelijoiden itsenäisyyttä harrastustoiminnassaan ja näin mahdollistaa osallistuminen toimintaan.

Opinnäytetyössä nousi esille Luovin opiskelijoiden osallisuus. Kuvatyökalun kehittämisen tavoitteena oli mahdollistaa opiskelijoiden osallistuminen harrastustoimintaan. Osallisuus ilmeni projektin aikana myös osallistumisena valokuvaustoimintaan.

Opinnäytetyön tarkoitus ja tavoitteet saavutettiin; kuvatyökalu Luoviin valmistui aika-
taulussa ja Avarttivastaava piti strukturointia onnistuneena. Opiskelijat olivat koko
valokuvausprosessin ajan mukana toiminnassa ja näin osallisina ja aktiivisina harras-
tustoimintaansa liittyvissä asioissa. Osallisuuteen liittyy yhteisöön kuulumisen tunne,
joka syntyykin esimerkiksi harrastusten kautta. Opinnäytetyössä osallisuus toteutui
niin sosiaalisen, toiminnallisen kuin kansalaisuudenkin näkökulmasta; opiskelijat toi-
mivat yhteisössä sekä valokuvausprosessissa että Avarttiohjelmassa. Toiminnallinen
osallisuus näkyi aktiivisena toimintana Avarttitunneilla ja – retkillä. Lisäksi opiskelijat
saivat mahdollisuuden hoitaa yhteisiä asioita olemalla aktiivisesti mukana suunnitte-
lemassa ja toteuttamassa valokuvausta.

Opinnäytettä ei ole testattu käytännössä, vaikka Luovissa kuvalliset menetelmät on
todettu hyväksi oppimisen menetelmiksi. Vasta tulevaisuudessa Luovin Avarttiretkillä
kuvatyökalun käyttö kertoo, päästiinkö tavoitteisiin – ovatko opiskelijat toimineet työ-
kalun avulla itsenäisemmin ja onko sen avulla lisätty osallistumista. Tulevaisuudessa
kuvatyökalun käyttöönotto vaatii pitkäjänteisyyttä sekä ohjaajilta että opiskelijoilta,
jotta kuvien käyttö rutinoituisi. Jokaisen ohjaajan tulee muistaa opettaa uusia asioita
kuvien avulla, jotta eri nimitykset ja työskentelytavat eivät hämmennä opiskelijoita ja,
että opiskelijat oppivat toimimaan kuvien avulla itsenäisemmin jatkossa. Kuvista on
siis hyötyä niin Luovin ohjaajille kuin opiskelijoillekin, sillä jokainen oppii ja opettaa eri
tavoin. Erityistä tukea tarvitsevat opiskelijat hyötyvät strukturoidusta ja johdonmukai-
sesta opetuksesta - Kuvatyökalun avulla ohjaajat voivat käyttää ohjauksessaan yhte-
neviä opetusmenetelmiä.

Opinnäytetyön valmiita tuotoksia on mahdollisuus muokata tulevaisuudessa tarpei-
den mukaan. Struktuurin avulla toiminta voi automatisoitua, jolloin yksilöllisen tarpeen
mukaan kuvia voidaan esimerkiksi ottaa pois lehtiöstä. Näin työkalua voidaan sovel-
taa asiakkaan mukaan ja parhaimmillaan opiskelija kykenee toimimaan itsenäisesti
harrastustoiminnassaan. Valokuvat jätettiin Luoviin myös sähköiseen muotoon, jotta
tulevaisuudessa voidaan tehdä esimerkiksi lisää kuvallisia ohjeita.

Luovin Avarttiohjelma on tarjonnut opiskelijoille mahdollisuuden yhteisöön kuulumisen tunteeseen ja näin osallisuuteen ja osallistumiseen. Kuvatyökalun avulla voidaan edistää esteettömyyttä. Lisäksi opiskelijat saavat uusia välineitä oppimiseensa, joka parhaimmillaan edistää osallistumista entisestään ja tekee Avarttitoimintaa tutuksi myös opiskelijoille, jotka eivät ole siinä vielä mukana.

Koko prosessin jälkeen jäätiin pohtimaan, voivatko osa oppimisen vaikeuksista olla-kin opettamisen välineiden puutetta? Struktuuria, kuvia, tekstiä ja puhetta voitaisiin käyttää useammin opetuksessa – ja miksei myös kaikissa muissakin asiayhteyksissä.

8 LÄHTEET

8.1 Kirjallisuuslähteet

Eriksson, S. 2008. Erot, erilaisuus ja elinolot - Vammaisten arkielämä ja itsemäärääminen. Kehitysvammaliiton tutkimuksia 3/2008. Helsinki: Kehitysvammaliitto.

Havukainen, E. & Korventaival, N. 2010. Virtaa vanhemmille. Voimavaratyöskentelyä arjen tueksi (VARTU). Autismisäätiö. Painojussit OY.

Ikonen, O. (toim.) 1998. Autismi – Teoriasta käytäntöön. Jyväskylä: ATENA KUSTANNUS.

Kauppi, A., Kontiainen, S., Manninen, J. & Puurula, A. 2003. Aikuskasvatus tutkijoiden silmin. Vantaa: Dark Oy.

Kelby, S. 2013. Suom. Ketola, V-P., Lahtinen, T. & Peltoniemi, M. Suuri digikuvauskirja. Porvoo: Bookwell.

Kerola, K., Kujanpää, S. & Timonen, T. 2009. Autismin kirjo ja kuntoutus. Juva: WS Bookwell.

Kerola, K., Kujanpää, S., Timonen, T. 2000. Autismikuntoutus. Jyväskylä: PS-kustannus.

Kerola, K. (toim.) 2001. Struktuuria opetukseen – Selkeys ja rakenteet oppimisen edistäjänä. Porvoo: WS Bookwell.

Lämsä, A-L., Veivo, L. 2010. Mun mahdollisuus – Luovin valmentavassa koulutuksessa. Luovin julkaisuja 1. Oulu: Kalevaprint.

Mäkinen, P., Raatikainen, E., Rahikka, A. & Saarnio, T. 2009. Ammattina sosionomi. Helsinki: WSOYpro.

Partanen, K. 2010. Voimaa autismin kirjon kuntoutukseen. Autismisäätiö. Juva: WS Bookwell.

Pohjola, A. & Särkelä, R. 2011. Sosiaalisesti kestävä kehitys. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry.

Trygg, B H. 2005. Suom. Rautakoski, P. 2010. Graafinen kommunikointi. Kehitysvammaliitto. Kouvola: Solver palvelut.

8.2 Sähköiset lähteet

Ammatillinen koulutus – Erityistä tukea tarvitsevat. 2010. Viitattu 6.11.2013.

http://www.opintoluotsi.fi/fi-FI/opiskelu/erityista_tukea_tarvitseville/ammattillinen_koulutus/

Ammattiopisto Luovin hakuopas 2013/2014. Esite. Ammattiopisto Luovi. Viitattu 15.8.2013.

Auta Aaroa osallistumaan. 2013. Kolpeneen palvelukeskuksen kuntayhtymä. 26.4.2013. Viitattu 15.8.2013.

<http://www.kolpene.fi/palvelut/kota-ja-laavu-keskus/materiaalit> , Toiminnanohjaustaitojen tukeminen.

Avartti – nuoret sen tekevät. 2010. Luovin Avarttiesite. 3.9.2010. Viitattu 15.8.2013.

Falenius, M., Leino, M., Leinonen, R., Lumme, R. & Sundqvist, L. 2006. Monimuotoinen/toiminnallinen opinnäytetyö. Viitattu 6.11.2013.

<http://www2.amk.fi/digma.fi/www.amk.fi/opintojaksot/030906/1113558655385/1154602577913/1154670359399/1154756862024.html>

Humanistinen ammattikorkeakoulu. N.d. Yhteisöpedagogi. Viitattu 6.11.2013.

<http://www.humak.fi/opiskelu/opiskelu-humakissa/yhteisopedagogi>

Jyväskylän ammattikorkeakoulu 2012. Opetussuunnitelma. Viitattu 6.11.2013.

http://www.jamk.fi/instancedata/prime_product_intranet/jamk/embeds/wwwstructure/39642 OPS2013-2014 AMK Sosiaaliala.pdf

Kommunikoinnin esteettömyys 2012. Papunet. Tietoa puhevammaisuudesta. 12.7.2012. Viitattu 15.8.2013.

<http://papunet.net/tietoa/puhevammaisuus> , Kommunikoinnin esteettömyys.

Kuvilla kommunikointi. 2013. Papunet. Tietoa puhevammaisuudesta. 7.3.2013. Viitattu 15.8.2013.

<http://papunet.net/tietoa/kommunikointikeinot> , Kuvilla kommunikointi.

Luhtasela, E. 2012. Selkokieli. Esteettömyysseminaari Eskoossa 12.9.2012. Viitattu 20.8.2013.

www.eskoo.fi/documents/Esteettömyysseminaari_10.9.2012 -Eija Luhtasela.pdf

Niemi, P. 2009. Kehittämistyö. Viitattu 6.11.2013.

<http://www.oppilaanohjaus.fi/kehittamistyö.php>

Osallisuus. 2013. THL. Kaventaja. Viitattu 15.8.2013.

<http://www.thl.fi/fi-FI/web/kaventaja-fi/eriarvoisuus/hyvinvointi> , Osallisuus.

Osallisuus. N.d. Jelli – järjestötietopalvelu. Pohjois-Karjalan Sosiaaliturvayhdistys. Viitattu 9.11.2013.

<http://www.jelli.fi/osallisuus/>

Osallisuus-sanastoa. N.d. Jelli – järjestötietopalvelu. Pohjois-Karjalan Sosiaaliturvayhdistys. Viitattu 15.8.2013.

<http://www.jelli.fi/osallisuus/osallisuusaineistoa/> , Osallisuus-sanastoa.

Selkojulkaisun kuvitus. N.d. Papunet. Selkokeskus. Viitattu 15.8.2013.

<http://papunet.net/selkokeskus/teoriaa.html> , Selkojulkaisun kuvitus.

Tietoa Avartista. N.d. Avartti – nuoret sen tekevät. Viitattu 15.8.2013.

<http://avartti.fi> , Tietoa Avartista.

Tilastokeskus. N.d. Käsitteet ja määritelmät. Viitattu 6.11.2013.

<http://www.stat.fi/til/tkke/kas.html>